

Sergej Flere¹
Univerzitet u Mariboru,
Filozofski fakultet
Tibor Rutar²
Univerzitet u Mariboru,
Filozofski fakultet

Originalan naučni rad
UDK 316.344.42:32(497.1)''1962/1972''
316.334.3:323(497.1)''1962/1972''
Primljen: 2.6.2021
Prihvaćen: 18.8.2021
DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2103500F>

RASPAD JUGOSLOVENSKE POLITIČKE ELITE, 1962–1972.

Break-Up of the Yugoslav Political Elite, 1962–1972

APSTRAKT: U članku se razmatra raspad jugoslovenske komunističke elite koji se zbilo u periodu 1962–1972. Na raspad su uticali razočarenje te elite nedostizanjem ekonomskih ciljeva koje je postavljala pred sebe (a što je dovelo do unutrašnjih i međusobnih propitivanja), politički sistem koji je imao obeležja konsocijacije, kao i uticaji nacionalnih kulturnih elita, ali to nije dovoljno za objašnjenje. Mada je ekonomski rast bio znatan tokom tog perioda kao celine, ekonomski ciljevi nikad nisu dostizani. Štaviše, disproporcije u razvoju su sakrivalo dostignute rezultate. U radu se ukazuje na neka pitanja odlučivanja i rasprave koji su bili indikativni za raspad elite. Političko jedinstvo i komunizam su kao ciljevi postepeno uzimali pred „rešavanjem nacionalnog pitanja”, koje je takođe bilo legitiman marksistički cilj. Može se reći da je raspadom duž nacionalnih linija došlo do normalizacije strukture elite koja je postala uporediva sa elitama u najvećem broju evropskih zemalja, mada je i dalje bila „ideokratska”. Dok su elite možda bile „normalne”, delovanje političkog sistema je bilo vrlo otežano. Nastajuće nacionalne komunističke elite nisu same nikad preduzimale korake na neposrednom ostvarivanju raspada Jugoslavije, mada su se stalno sukobljavale i na kraju su otvorile put etničkim preduzetnicima i kontraelitama koji su ostvarili raspad. Raspadom elite postignut je odnos između elite i nacije koji je bio sličniji onome što je poznato u najvećem broju evropskih zemalja.

KLJUČNE REČI: Politička elita; Jugoslavija; konsocijacija; nacionalni sukobi; socijalizam

ABSTRACT: The break-up of the Yugoslav communist elite, which came about in the period 1962–1972, is considered. The break-up came about under the elite's disappointment due to the failure to achieve economic objectives it set for itself, bringing about internal dubiety and mutual suspicion, the political system

1 sflere6@gmail.com

2 tibor.rutar@um.si

moving towards consociation also contributed to fracturing. However, this is not sufficient as explanation. Cultural elites also contributed in the same direction. Economic growth was significant, considering the entire period 1945–1991, but it was always clouded by imbalances. Certain issues and discussions were indicative of the break-up. Political unity and communism was gradually replaced as objective by „resolving the national question”, also a legitimate Marxist concern. It can be considered that by the break-up, a normalization of elite pattern came about, comparable to elites in the greatest number of European states, although the elites kept on being „ideocratic”. Whereas elites may have become „normal”, the functioning of the political system became ever more difficult. The ascending national communist elites never undertook steps at the direct dissolution of the Yugoslav state, although they entered into ceaseless disputes and finally paved the way to ethnic entrepreneurs and counter-elites to implement the dissolution. By the elite break-up a relation between elite and nation similar to the one existing in the great majority of European countries was achieved.

KEY WORDS: *political elite; Yugoslavia; consociation; national conflict; socialism.*

Uvod

Razmatrajući društvene elite, istraživač se nađe na skliskom terenu, već kad je reč o polaznom značenju termina. I danas se citiraju (npr. Dogan 2003; Burton i Higley 2001; Best 2012) smele analize klasičnih mislilaca poput Pareta i Moske (Mosca), pri čemu se konstatuje da ti nalazi nisu bili plod istraživanja, već proizvodi njihove „sociološke imaginacije klasika”. Stoga postoje teškoće pri suočavanju sa elitama, kakve ilustruje Gidens (Giddens): „Može postojati upravljački razred bez toga da je on nužno vladajući razred”, i autor nastavlja da ređa izraze koji nisu identični eliti moći (1972: 348). Ovde je prihvatljivo polazno određenje, da je kod političke elite reč o „vladajućoj manjini, koja kontroliše najveći deo poluga vlasti” (*Sociopedia*, ISA, 2013).

S druge strane, postoji veliko slaganje o prirodi političkih elita komunističkih zemalja, naročito bivših evropskih komunističkih država. Pri tom ne ulazimo u tačnost ocene tih autora da se radilo o totalitarnim društvima³. Primerice, Đilas (1957), Aron (1968), i Barton i Higli (Burton i Higley) (2001) imali su vrlo slična stanovišta, tvrdeći da je struktura tih elita bila jednostavna, nametnuta političkim nasiljem, da su bile zatvorene i vladale u ime jedne ideologije, koja je bila nepovezana sa društvenom stvarnošću. Đilas je jednostavno tvrdio da je „nova klasa” [elita] delovala putem odlučivanja i prisvajanja na osnovu državne svojine (Đilas 1957: 44–45). Prema tome, partijska elita ima državu u svom vlasništvu. Barton i Higli dozvoljavaju nešto više elastičnosti u svom shvatanju vladajuće grupe nego što to čine Fridrih i Bržinski (Friedrich i Brzezinski) (1956) u svom čuvenom delu gde određuju „komunističku” i „totalitarnu” diktaturu. Ta dvojica govore o strogo hijerarhijskoj strukturi sa harizmatičkim vođom na vrhu. U

3 Po našem shvatanju oko 1966. dolazi do preloma, kad jugoslovensko uređenje prelazi iz pretežno totalitarnog u autoritarnu konsocijaciju (Flere i Klanjšek, 2019, 109).

pogledu „doktrine” na koje se elite pozivaju, Barton i Higli zauzimaju paretovska stanovišta. „Doktrinarno jedinstvo više je prividno nego stvarno” (2001: 186). Oni potom tvrde da su „političke elite... donekle elastične tvorevine sa nejasnim granicama” (2001: 182), što ukazuje na teškoće sa operacionalizacijom tog pojma. Ova teškoća nije teškoća vezana za funkciju elite, već za njen obim.

U odnosu na jugoslovensku komunističku elitu, Higli i Pakulski su tvrdili, da je ona „preuzela vlast 1945. i da je pripadala vrsti ‘ideoloških elita’ sa ‘čvrstim jedinstvom’”, (Higley i Pakulski 1995: 416). Smatrali su je „nacionalnom” elitom. Ostale značajne tvrdnje o postojanju komunističke elite Jugoslavije nalaze se kod Bartona i Higlija (2001: 185), Kote (Cotta) (2018: 321) i drugih. Na primer, Higli, Hofman-Lange, Mur i Kadušin (Higley, Hoffman-Lange, Moore i Kadushin) su još 1991. pisali o „jugoslovenskoj političkoj eliti” (1991: 43). Dobro poznati stručnjak za Jugoslaviju Rusinov (Rusinow) objavio je monografiju 1978., o „jugoslovenskoj političkoj eliti” u jedini pisao je čak 58 puta (Rusinow, 1978). Denić je (Denitch) 1990. pisao u „jugoslovenskoj političkoj eliti” i jedini je dozvoljavao njeno variranje među republikama. Dakle, u nauci se nalazi obilje tvrdnji o postojanju jedinstvene komunističke vladajuće elite u tom periodu.

Te tvrdnje nisu bez ikakvog osnova, na početku perioda 1945–1991. je postojala jedinstvena politička elita. Ona nije uključivala sve koji su se bavili politikom, već je obuhvatala prvenstveno najviše partijske i državne funkcionere, kod kojih je politička vlast bila koncentrisana. Ipak, svakako je bila šira od političkog vrha, ali uža od Rankovićevog predloga g. 1949. da se uspostavi jedinstveni spisak kadrova od 9.000 ljudi (što bi bila nomenklatura, taj predlog nije usvojen; Petranović, Končar i Radović 1985: 214–219). Spiskovi koji su usvojeni mnogo kasnije ukazivali su upravo da je došlo do preokreta g. 1972. Republike su preuzele vlast nad svojim kadrovima u federaciji i sastavljale su njihove spiskove, kontrolisale su ih, što je bio jedan od znakova kraja postojanja savezne političke elite (Burg 1983: 212–213; Flere i Klanjšek 2019: 264).

U tom smislu razmatramo elitu kao vladajuću elitu. Ona je odlučivala o političkim pitanjima, uključujući vojno komandovanje i spoljnu politiku i investicije. Možemo tvrditi da je politička elita oko godine 1962. bila relativno mala, brojala manje od dve hiljade osoba, uključivala partijske vođe (članove izvršnih tela u federaciji i republikama), članove savezne i republičkih vlada, neke generale i ključne funkcionere. Krajem tog perioda (približno 1965–72.) glavni privrednici i bankari i glavni urednici republičkih medija kooptiraju se u vladajuću elitu. Ipak, partijski moćnici činili su njeno jezgro.

U pogledu opisa, može se reći da su žene u eliti uvek bile predstavljene, ali retko. Denić, Barton i Kadušin nisu ih našli istražujući „tvorce javnog mnjenja godine 1970.” (1973: 6). Valja pomenuti jedan pokušaj da se u političku elitu dovedu naučnici društvenih nauka krajem 60-ih godina, naročito vezano na VIII. Kongres SKJ 1964. g., kada su u partijsko vodstvo uvedeni sociolozi Miroslav Pečujlić, Slavko Miloslavleski, Stipe Šuvar i ini. Taj pokušaj je bio kratkog veka i elitu su ponovo pretežno činili isključivo klasični političari.

U ovom radu usredsredićemo se na sastav jugoslovenske političke elite, ograničavajući se na jedan važan vidik: da li je Titova Jugoslavija imala

jedinstvenu političku elitu ili se ta elita raspala, segmentirala duž nacionalnih, republičko-pokrajinskih granica. To pitanje se uglavnom ne može rešiti kvantitativnim analizama. Pažnju ćemo obratiti na delovanje grupe(a) u nekim strateškim situacijama. To znači da ćemo se osvrnuti na neke istorijske procese koji su ukazivali na pucanje jedinstvene elite: (1) čistke i izbacivanja iz elita (2) neke narativne fragmente. Nakon toga pokušaćemo da izvedemo analizu razloga njene segmentacije.

Pri tom je polazište tvrdnja o inicijalnom postojanju političke elite o kojoj je referisano u sociologiji. Proučavanje primera jugoslovenske političke elite je zanimljivo, jer se ona u pomenutim radovima navodi kao jedinstvena, a u radovima o tranziciji političkih elita u postsocijalističke izbegava se njeno razmatranje (Higli i Pakulski 1995; Linc i Stepan [Linz i Stepan] 1996), ili se piše o tranzicijama na republičkom nivou kao da je elita oduvek bivala baš na toj ravni i da se radilo o unutrašnjoj transformaciji (Iglič i Rus, 2000; Sekulić i Šporer, 2000; Lazić, 2000; Adam i Tomšič, 2002). Kako je više elita nastalo iz jedne (kako se obično tvrdi da je bilo tokom postojanja jugoslovenske države) se ne razmatra. Da li je segmentacija elita bila samo pojava uporedna sa raspadom države ili je prethodila? Ovaj rad nastoji da odgovori na prazninu u literaturi u tom pogledu.

Dinamika elite i komunistička etnofederacija

Ovde se radilo o komunističkoj revoluciji sa oduševljenim revolucionarima koji su imali u vidu totalitarnu vlast (Đilas 1948). Na vlast su došli preko partizanskog pokreta tokom Drugog svetskog rata, koji je obuhvatao skoro celu Jugoslaviju. Na samom početku njihovog naleta ka vlasti komunisti, međutim, za Jugoslaviju „nisu bili osećajno patriotski vezani”, kako se Đilas kasnije prisećao 1989. g. (Đorgović 1989, 116). Osuda političkog uređenja prve jugoslovenske države, a posebno njenog nacionalnog ustrojstva, ostala je trajan element njihovog kreda. Stoga je od početka partizanskog ustanka razglašena ravnopravnost naroda, a već tokom rata i etnofederativno uređenje, sa 6 ravnopravnih jedinica, što je 1971. g. dopunjeno sa još dve, u delimičnom zadovoljenju zahteva kosovske albanske elite i slabih podsticaja vojvođanske elite.

Ta elita je bila višenacionalna i „ideološki jedinstvena”, prema izrazu Higlija i Bartona (2012: 247). Sadržina ideološkog narativa je bila kompleksna i menjala se, ali se može kao jezgro utvrditi (1) kretanje ka ostvarivanju komunističkog poretka, pri čemu je odlučujući prvi korak bio bogato društvo bez ekonomskih razlika (Kidrič, 1948), „srećna država” (Tito [*Velika antifašistička narodno-oslobodilačka*, 1945]) i (2) rešenje „nacionalnog pitanja” za sve narode u Jugoslaviji, radikalno otklanjajući prethodnu „velikosrpsku hegemoniju”, gde se zagovaralo „bratstvo i jedinstvo”.

Možda je prvo pitanje koje su u tome vođe morale da reše bilo broj etnofederalnih jedinica, što se ne bi moglo ni pod komunistima rešiti glatko da se dalo narodu na rešavanje, jer je bilo suviše zapaljivo, posebno u pogledu granica među jedinicama. Odluke su donosili iza zatvorenih vrata. O tome

nećemo raspravljati duže (Flere i Klanjšek, 2019, 37–39); dovoljno je napomenuti da su odluke o granicama jedinica donete „lako”, kako je to zabeležio učesnik Đilas (1992), mada stvar ni tada nije bila bez razlika u mišljenjima. Postojali su i teritorijalni sporovi i unutar komunističkog vođstva (Haug 2012: 110–113). Ovdje ćemo se usredsrediti na kasnije sporove, jer su prvi „lako” prevaziđeni u pobjedničkoj euforiji.

U naredna dva podnaslova obraća se pažnja na određene događaje i procese unutar elite, koji će se pokazati kao relevantni za njen raspad. Na kraju se navode činjenice koje ilustruju da se elita raspala.

Čistke, izbacivanja i nacionalni odnosi

Jugoslovenska država je sve vreme bila socijalistička etnofederacija, sastavljena od 6 republika sa titularnom nacijom (osim Bosne i Hercegovine, koja je bila istorijska zemlja), dok su g. 1971. dodate još dve pokrajine u statusu članice federacije. Pretpostavka je bila da će komunistička ideologija ulivati jedinstvo u funkcionisanje države. Međutim, komunistička ideologija, pored „izgradnje” komunističkog društva, sadržavala je i komponentu „rešavanja nacionalnog” pitanja⁴. Komunistički projekt lansiran približno 1945. je bio vizija ekonomski bogatog, ekonomski ujednačenog razvoja (Kidrič 1948: 188–189) i „srećne” Jugoslavije. Kako se, međutim, ne bude ostvarivao ideal bogatog razvijenog društva, vođstvo se našlo u situaciji da je to moralo da opravdava samome sebi.

Prvi veći sporovi izbili su ubrzo po kraju rata, mada je sporova nacionalnog karaktera bilo i tokom rata, posebno sa hrvatskim vođom Andrijom Hebrangom (Banac, 1990). Povod prvim posleratnim sporovima bila je raspodela hrane, nedostatak žitarica. To je koincidiralo sa velikim, nerealističkim planovima privrednog razvoja, gde je u prvoj petoletki ne samo trebalo da se ostvari ogromna stopa rasta već i – prema Kidriču – da nestanu razlike u razvijenosti između republika (1948,). Velika industrijska izgradnja, bez finansijske osnove, a posebno nerealistička politika „obaveznog otkupa” i „kolektivizacije” u poljoprivredi, dovela je do smanjenja poljoprivredne proizvodnje u uslovima naglog rasta gradskog stanovništva i to se odrazilo na odnose u vođstvu gde su počeli da se međusobno optužuju zbog neuspeha. Posebno izrazit je bio sukob između Borisa Kidriča, Slovenca, koji je rukovodio planiranjem na nivou Jugoslavije (u naturalnim jedinicama i skoro bez izvora finansiranja) i Blagoja Neškovića, koji je vodio komunističku partiju u Srbiji. Ovaj drugi je branio seljake, koji nisu isporučivali planski određene „kvote” poljoprivrednih viškova i poricao mogućnost da se proizvedu zahtevane količine, potrebne za rastuće gradsko stanovništvo. Na sednicama Politbira KPJ više puta je bio kritikovan kao „oportunist”, „practicista” i „nesamokritičan” i zbog „nepoštovanja tako iskusnog komunista kakav je bio Kidrič” (Petranović i Zečević 1988: 313–318). Tu je do izraza došlo slovenačko-srpsko suprotstavljanje. Ta situacija se

4 Te dve komponente nisu identične sa „normativnim i operativnim” ideologijama kod Maleševića (2013), jer u našem slučaju obe su bile normativne, ali se druga, „nacionalno pitanje” lakše preobraćala i u operativnu ideologiju.

ponavljala više puta. Nešković se takođe 1945. suprotstavljao tome da Sandžak i Kosovo budu formirani kao federalne jedinice, protivio se predviđenim srpsko-makedonskim granicama (Glišić 2011: 42; Petrović 2012: 143). Najzad, on nije prihvatao izraz „velikosrpska hegemonija” za označavanje predratnih odnosa, u udžbenicima istorije (Glišić 2011: 114). On će biti uklonjen iz elite 1952. godine „zbog velikosrpskog šovinizma” (Nikolić, 2015, 480).

Još pre toga, g. 1949. u zatvoru je umro Andrija Hebrang, jedan od vodećih hrvatskih komunista (optužen i za nacionalizam), a g. 1950. je izvršena čistka na nacionalnoj osnovi, opet u Hrvatskoj: srpske vođe Čanica Opačić, Rade Žigić i Dušan Brkić bili su uklonjeni sa istaknutih položaja u Hrvatskoj. Bili su najistaknutije srpske vođe u toj republici. Okrivljeni su zbog podržavanja Staljina ali i raznih vrsta nacionalizma i šovinizma, uključujući pravoslavno usmereni „mistični” panslavizam (Bilandžić 2006: 260), a imali su navodno cilj da poremete „bratske odnose između Srba i Hrvata” (*Borba*, 1950). U to vreme se smatralo da je nađeno trajno rešenje za skladne međunacionalne odnose i da je nacionalno pitanje definitivno rešeno. Tito se hvalio da je nacionalno pitanje „definitivno” i „dobro” rešeno (*Slovenski poročevalec*, 24. februar 1948). Te čistke nisu bile samo komunističke čistke već i indikacija budućih događaja.

Godine 1954. došlo je do unikatnog događaja u istoriji jugoslovenske elite: Milovan Đilas, najistaknutiji ideolog, odstranjen je iz vođstva zbog navodnih odstupanja koja nisu bila nacionalistička niti su kao takva označena. Radilo se Đilasovom „liberalizmu”, zagovaranju stava da komunistička monopolistička politička organizacija više nije potrebna.

Tome je sledilo više od jedne decenije stabilnosti kadrovskog sastava elite, mada ćemo videti da je ona u to vreme počela da puca. Sledeća čistka nastala je 1966. g. (Haug, 2012: 189–192). I mnogi drugi posmatrači smatraju da je od tog trenutka jugoslovensko jedinstvo krenulo jasno nizbrdo, mada su brojni procesi otpočeli pre. Godine 1966. smenjen je moćni Aleksandar Ranković, koji je u celom periodu do tog trenutka vladao aparatom bezbednosti na način koji je u suštini bio van kontrole, mada je bio donet i Zakon o krivičnom postupku koji je formalno političku policiju ograničavao. Danas se može tvrditi da optužbe izrečene protiv Rankovića i saradnika (da je prisluškivao Tita i saradnike, i ucenjivao) većim delom nisu bili tačne i da se radilo o komplotu protiv njega, a on je pri tom bio zagovornik centralizma i vođa političke policije (Pirjevec, 2011). Dodate su i optužbe za srpski nacionalizam (*Četvrti plenum Centralnog komiteta SKJ*, 1966: 94). Kardelj, posle Đilasa glavni ideolog, na sednici Izvršnog biroa SKJ marta 1970. pohvalio je kasnije srpsko rukovodstvo što je suzbilo „velikosrpski hegemonizam” [Rankovićeve grupe] (Petranović i Zečević 1988: 481). U to vreme hrvatsko komunističko vođstvo hvalilo se borbom protiv „unitarizma” koji „nije ništa drugo do [srpski] hegemonizam”, (Petranović i Zečević 1988: 467). Situacija posle odstranjenja Rankovića dovela je do mogućnosti izražavanja albanskih težnji: najpre da „su balističke snage pobeđene (1945. g.) od strane samih Albanaca”, zatim „da Albanci treba da se osećaju u Jugoslaviji kod kuće”, te da „Albanci treba da budu ravnopravni sa drugim narodima u svim pitanjima” i na kraju da Kosovo treba da dobije status republike. Mada se Dobrivoje

Radosavljević, predsednik komunističke organizacije Srbije, najpre na te zahteve nije odazivao, srpske vođe predvođeni Nikezićem (1968.-1972.) tom zahtevu u nastavku nisu udovoljili i Kosovo status republike nije steklo (Flere i Klanjšek 2019: 121, 134). Međutim, Albanci su na Kosovu izgradili brojne kulturne nacionalne ustanove i status pokrajine je od 1971. samo malo zaostajao za republičkim. Na taj način su ipak stekli svoju „domovinu” i konstituisanje svoje nacije i u Jugoslaviji.

Godine 1971. glavni događaj je bila čistka hrvatskog komunističkog vođstva, na čelu sa Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom; radilo se o mnogo široj grupi koja je koketirala sa hrvatskim nacionalizmom, gde su se čuli i pozivi na hrvatsku nezavisnost. Čistku je nametnuo sam Tito misleći na to da treba da ga naslede umerenije ličnosti (Flere i Klanjšek 2019: 119–120).

Smeni u Hrvatskoj je prethodila „putna afera” (1969.) vezana za Sloveniju gde je slovenačka vlada pod predsedništvom Staneta Kavčiča zahtevala za Sloveniju deo zajma za izgradnju autoputeva kojeg je odobrila Svetska banka, dok savezna vlada to nije odobrila jer je Slovenija dobila zajam za tu svrhu u prethodnom aranžmanu. U vreme kada se afirmisao paritet republika Slovenija nije mogla da dobije taj deo kredita, svaka republika morala je da dobije svoj deo autoputa, makar to ne doprinosilo bitno razvoju saobraćaja. Slovenačka vlada je problem iznela pred javnost što je izazvalo dosta nacionalističke pene u Sloveniji i nezadovoljstva u drugim delovima zemlje, ali u to vreme Kavčič nije smenjen.

Međutim, do novog, i poslednjeg talasa smena je došlo 1972, takođe podstaknutim Titovom intervencijom. Došlo je do smena u Srbiji, Sloveniji i Makedoniji – opet je Tito imao u vidu da na vlasti ne smeju biti pojedinci koji se igraju zapaljivom nacionalnom retorikom, suviše zagovaraju svoju naciju ili ne mare dovoljno za Jugoslaviju. U Sloveniji je najzad smenjen Stane Kavčič u situaciji u kojoj ništa nije neposredno predskazivalo razlog za smenu, jer je od putne afere prošlo pune tri godine. Smenjene makedonske vođe, naročito Krste Crvenkovski, bili su nacionalistički nastrojeni (Bilandžić, 136).

Smena je bila najzanimljivija u Srbiji, gde su smenjeni Marko Nikezić, Latinka Perović i niz drugih rukovodilaca, uključujući privredne lidere. Tito je zahtevao njihovu smenu prvenstveno jer nisu hteli da izraze „posebnu” odgovornost Srbije za jugoslovensku zajednicu. To je na izgled paradoksalno, jer je Tito bio opsednut „psihološkim kompleksom velikosrpske hegemonije”, po rečima jednog od tadašnjih partijskih vođa iz Srbije, Miroslava Pečujlića (Bilandžić 2006: 78). Međutim, u situaciji slabog oslonca za Jugoslaviju u Sloveniji i Hrvatskoj, Tito se ponovo okrenuo srpskim vođama sa zahtevom za podupiranje, koji nisu hteli da pristanu na to, znajući da bi u sledećem koraku bili optuženi za velikosrpski nacionalizam, a verovatno i iz ličnog uverenja (Perović, 2018, 209, 405). Tako su optužbe protiv njih bile nejasne, a postupak njihovog odstranjenja tekao je polako i u rukavicama.

Komunističkim merilima sve te smene vršene su vrlo blago, niko nije bio u zatvoru, osim Đilasa zbog delovanja nakon silaska sa vlasti. Ipak, neki od smenjenih steći će harizmu nakon pada s vlasti. Tako će sahrana Aleksandra

Rankovića 1983. g. privući blizu 100.000 ljudi, uprkos tome što je publicitet njegovoj smrti bio ograničen (Dimitrijević, 2020, 423). Takvih gubitaka u čistkama bilo je u svim narodima, osim kod Albanaca, gde je partijska organizacija i inače bila slaba.

Mada su te čistke tipične za komunističku vlast, u jugoslovenskom slučaju one su imale uvek nacionalno obeležje, hranile su nacionalne frustracije, odnosno jačale nacionalizam (Bilandžić, 2006; Dimitrijević, 2020, 423; Petranović i Zečević, 1987, II, 553). Kakvo je bilo stanje duha ilustruje Bilandžić, i tvrdnjom da je „Srbija” naplatila smenjivanje Rankovića g. 1966. aktiviranjem velikih privrednih investicija (pruga Beograd-Bar i Hidroelektrana Đerdap kao saveznih, a tako je navodno komentarisao sam Kardelj; Bilandžić, 2006, 52).

Valja pomenuti dva primera političke čistke drugačije vrste. Ojačavši, *republičke elite su sprečavale da njihovi kadrovi iskazuju razumevanje za interese drugih i takve svoje pripadnike su odstranjivale*. Takav slučaj je bio sa Dobrivojem Radosavljevićem, vođom srpskih komunista posle pada Rankovića. On je na sednicama ostavljao utisak da dozvoljava da bi se moglo razgovarati o tome da Kosovo bude republika i zalagao se za to da Srpska pravoslavna crkva prizna Makedonsku pravoslavnu crkvu koja se proglasila autokefalnom 1967. Zbog te „mekoće” je bio smenjen od svojih drugova g. 1968. (Marković, 1987: 47, 49). Hrvatsko vođstvo isključilo je sa velikom pompom iz članstva SKJ Miloša Žanka, potpredsednika Savezne skupštine, nakon što je objavio niz članaka u *Borbi* krajem 1969, u kojima je kritikovao nacionalizam u Hrvatskoj i u samom vođstvu KP Hrvatske. Time je on zagovarao zaštitu Srba (Flere i Klanjšek, 2019, 95). Na taj slučaj kao „anomalan za komunističke pokrete” upozorio je i Konor (Connor, 1984, 558).

Ova dvojica morali su otići zbog „razumevanja”, zbog „mekog” stava prema drugim nacionalizmima i na taj način je potvrđena norma o tome. Jedinstvo u tom pogledu je bilo većim delom i inače neupitno, a sasvim jasno se iskazivalo posle 1974. g. kad je npr. srpsko vođstvo kontinuirano insistiralo na zahtevu da se pokrajinama smanje nadležnosti⁵.

Dakle, sve čistke, osim Đilasove, tumačene su u okviru nacionalnih odnosa.

Raskol 1962. i drugi sporovi

Borbe unutar partijskog vođstva, gde se nalazilo jezgro vlasti, bile su stalne, mada za javnost nevidljive do kraja 60-ih godina. Jedan karakterističan detalj bio je 1949. g. kad je Centralni komitet KPJ razmatrao predlog Organizacionog sekretarijata pod vođstvom Rankovića da se između srezova i republika uvede još jedan nivo vlasti (*oblasti*), kojim bi se ograničile republike. Magnetogram sednice se prekida u trenutku kada je Miha Marinko, vođa slovenačkih

5 Od 1971. g. se jasno iskazivala i elita Vojvodine kao samostalna, dok su ranije vojvođanski kadrovi bili manje profilisani, mada su sukobi vojvođanskih kadrova sa srpskom elitom bili uporni (Končar i Boarov, 2011).

Kadrovi Kosova su oduvek bili jasno profilisani i izdvojeni, mada i nacionalno podeljeni. Srpski deo elite je čak odvojeno odlazio kod Tita i žalio se na albanski deo (Petranović i Zečević, II, 553).

komunista, odbacio taj predlog kao pokušaj uvođenja srednjevekovnih podela u Sloveniju. (Petranović, Končar in Radonjić 1985: 214–219). Stvar više nikad nije bila predmet razmatranja. Slučaj je karakterističan kao neuspešan primer centralizacije i uspešan pokušaj odbijanja centralizacije.

Ipak, do sednice Politbiroa 1962. g. odluke su se donosile relativno jednostavno, uz veru da su teškoće privremene i savladljive. Primera radi, još 1958. g., nakon prvog značajnijeg radničkog štrajka (štrajk rudara u Trbovlju), sednica Politbiroa SKJ mogla je lako da donese zaključke, a u diskusijama „slovenački drugovi” nisu trpeli oštre kritike, mada su postojali uslovi za prigovor njihovoj „nebudnosti”. U zaključcima je pisalo, da su problemi izazvani pre svega nedovoljnim radom sindikata, koji „se ne sme više potcenjivati”, kritikovano je postojanje neformalnih „veza” i „birokratizacija organa samoupravljanja”, a sve to treba da se prevaziđe boljim radom komunista, pošto partija nije „samo vaspitna organizacija” (objavljeno u *Komunistu* 28. februara 1958)⁶.

Proširena sednica Politbiroa KPJ marta 1962. može se smatrati vododelnicom (učestvovalo 60 pojedinaca) za analizu raspada komunističke elite. Pri tom valja imati na umu da je politburo u komunističkom sistemu sam vrh vlasti, pa se tamo mora iskazati jedinstvo i za održanje samosvesti elite kao celine (Higley i Pakulski 1995: 418; Lowenhardt, van Ree i Ozinga, 1992).

Sednica je bila sazvana u osetljivoj situaciji jer se jugoslovenska država, nakon perioda ekonomskog rasta, našla u insolventnosti prema inostranstvu. Pozornica je bila obogaćena prethodnim slovenačkim suprotstavljanjem donošenju petogodišnjeg plana za kojeg su slovenački rukovodioci smatrali da je predlog bio suviše usmeren investicijama, a premalo rastu životnog standarda. Tito je otvorio sednicu sa neobičnom napomenom da se pita „*da li je jugoslovenska zajednica sposobna da preživi, a da se ne raspadne*” (Zečević 1998: 32). Većina diskutantata je najpre izbegavala da kaže ono što je Tito najviše hteo da čuje, a to je kakva bi trebalo da bude uloga partije, tj. saveznog političkog vrha. Kasnije se uočila frontalna podela na one koji su Jugoslaviju hteli kao labavu zajednicu, orijentisanu izvozu, i onih koji su težili čvrstoj centralistički uređenoj državi. Tu se jasno uočavala i nacionalna pozadina takvih stavova. Prvo stanovište su zastupali najjasnije slovenačke vođe Boris Krajger i Miha Marinko, a drugo srpske vođe Aleksandar Ranković, Jovan Veselinov, Miloš Minić, Mijalko Todorović, kao i ministar odbrane Ivan Gošnjak, Hrvat. Neki opet nisu shvatali o čemu se vodi rasprava, kao crnogorski vođa Blažo Jovanović, kojeg je Tito morao da opomene (Zečević 1998: 224). Ipak, bosanski vođa Osman Karabegović žalio se na ekonomske uslove prerade drveta i pri tom se pozvao na Kardelja kao autoritet (Zečević 1998: 83–88). Srpske vođe iz te republike Đuro Pucar i Rato Dugonjić su jasno podržavali srpsko stanovište i pozivali se na Rankovića kao autoritet, a zagovarali su i represivne metode u kulturi (Zečević

6 Pitanje „karaktera SKJ” bilo je predmet sporenja celo vreme od VI Kongresa 1952. g., kada je KPJ promenio naziv u Savez komunista. Opređeljivanje za „vaspitni”, „idejno-politički karakter” SKJ bila je šifra za demokratsko opređeljenje, koje nikad nije dostiglo nivo jasne artikulacije za višestranački sistem (osim kod Đilasa u nagoveštaju). Tito je uvek insistirao da Savez komunista nije bio samo „idejno-politička organizacija” već vladajuća stranka (Perović, 2018).

1998: 160–1). Makedonske vođe su jasno izražavali nacionalno stanovište, npr. postavljajući kao problem titlovanje filmova na makedonski jezik, mada su zagovarali prvenstveno pomoć za svoju privredu. Dakle, slovenačke, srpske i makedonske vođe jasno su zagovarali svoja „nacionalna” stanovišta, kako su ih percipirali, pri čemu je možda najotvoreniji bio Jovan Veselinov, koji je govorio o „novom nacionalizmu”, sa novim „teorijama”, ciljajući na Kardelja (Zečević 1998: 124). Srpski vođa Mijalko Todorović, među mnogim primerima investiranja bez pokrića izdvojio je upravo Ljubljansku komunalnu banku, mada je takvih i izrazitijih primera bilo veoma mnogo širom zemlje.

Možda je srpsko stanovište najotvorenije izrazio Dragi Stamenković, predsednik Privredne komore Srbije, ali i partijski funkcioner, u nastojanju da slovenačku poziciju razobličiti, tvrdnjom da se Slovenija sada suprotstavlja saveznom finansiranju investicija, nakon što se upravo tim putem već industrijski razvila preko Opšteg investicionog fonda (Zečević 1998: 172). Zagovarao je ubrzanje investicija, pri čemu je tada najaktuelnija bila pruga Beograd-Bar, koju su Slovenci smatrali „nisko rentabilnom”. Slovenci Marinko i Krajger su jako kritikovali savezni porez na „ekstra-profit” i način raspodele deviza, za koje su smatrali da nepravedno pogađaju navodno na produktivnosti zasnovanu slovenačku privredu. Dragi Stamenković napao je Marinka da, izbegavajući politička pitanja, nije na Titovoj liniji (170), što je izazvalo dodatno uzbuđenje.

Hrvatske vođe nisu se na toj sednici istakli i uopšte hrvatski nacionalizam se tokom Titove Jugoslavije samo jednom, nakon Hebrangove rane smene, jasnije istakao (1968–1971.) i tad je temeljno potresao sam jugoslovenski sistem, ali vremenski posmatrano preovlađivala je „hrvatska šutnja” (bliže vidi Vuković, 1989; Tripalo, 1990).

Možemo dodati da je Lazar Koliševski, vođa makedonskih komunista, napomenuo da se njegovi saradnici dele na pristalice Srbina Dobrice Ćosića i Slovenca Dušana Pirjevca (226), dvojice intelektualaca koji su vodili sporove oko nacionalnog pitanja, prvi zagovarajući „jugoslovensko jedinstvo” u kojem ne bi bilo mesta za republike, a drugi zagovarajući nacionalne kulture i njihov procvat kao svrhu postojanja Jugoslavije. Rato Dugonjić je konstatovao da se u drugim republikama više ne oseća kao kod kuće, kako je bilo pre rata, da bi nezvanične posete drugim republikama čudno danas delovale (Zečević 1998: 81).

Zašto je ove stavove potrebno isticati u analizi delovanja elite? Već je navedeno da je Tito upozoravao da su odnosi takvi da je država u pitanju. Osim toga što na toj sednici nije bilo moguće doneti sadržinske odluke, tokom sednice učinjena su još neka zapažanja koja se tiču delovanja elite. Petar Stambolić je naveo da su vodeći komunisti počeli da govore istim jezikom kao „srpski i hrvatski intelektualci, naši neprijatelji pre Drugog svetskog rata”, dakle da su komunisti preuzeli narative građanskih nacionalista. Mijalko Todorović se žalio da savezna vlada više nije vlada već samo mesto za promociju republičkih interesa od strane njihovih predstavnika (koji su vršili ministarske dužnosti) (Zečević 1998: 181, 228). Najdalje su u oceni elite otišli Stefanović, ministar unutrašnjih poslova (koji je pre rata robijao u Sremskoj Mitrovici sa nekima od učesnika, npr. sa Borisom Krajgerom), a koji je rekao „preuzeo nas je neki đavo,

mi više nismo za prepoznati” (Zečević 1998: 181) i Miha Marinko koji je odnose ocenio možda manje dramatičnim rečima, ali koje jednako upućuju na suštinu: „poverenje je nestalo” (95).

Ove činjenice treba suprotstaviti slici nekad jedinstvenog i entuzijastičkog govora i verovanja da će Jugoslavija biti „srećna” (Tito više puta 1944–45), da će ekonomski razvoj biti takav da će se dostići i prestići zapadne zemlje i da će razlike između razvijenih i nerazvijenih nestati već možda u prvom petogodišnjem planu (Kidrič, 1948).

Pod uticajem velikih ekonomskih razočarenja u odnosu na očekivanja (mada je ekonomskog razvoja i napretka bilo⁷), pod uticajem nestajanja međunarodnog pritiska – kakav je bio Staljinov posle 1948. g. – *elita je počinjala da puca po nacionalnim linijama*. Mada su razilaženja bila stalna, do 1962. g. tako jasnih pucanja elite nije bilo. Ta segmentacija će se nastaviti još približno jednu deceniju, kada će nacionalne, to jest nacionalne/republičke elite biti potpuno formirane. U to vreme Tito je bio objektivno već vrlo star, ali nije hteo da se povuče (Perović, 2018).

Ishod sednice je bio neodlučan, sadržinske odluke nisu donete. Mogao se steći utisak da su centralisti održali poluge vlasti, jer im je Tito u tom trenutku još bio naklonjen.

Ta neodlučnost vrha, koja će potrajati do 1966., podstakla je ekonomiste koji su, pod sponzorstvom političara, ili sami percipirajući nacionalne interese, počeli da se intelektualno sukobljavaju o modelu jugoslovenske privrede, o pravcima njenog razvoja i naročito oko investicionih prioriteta. Godine 1963. napravljene su dve studije (*Žuta knjiga* i *Bela knjiga*) u kojima su smelo postavljeni modeli razvoja jugoslovenske privrede. Model kojeg je predstavio profesor Kosta Mihajlović sa Univerziteta u Beogradu, zagovarao je da privredni razvoj treba da bude vezan za Dunav i njegove pritoke, zbog navodnih komparativnih prednosti takvog modela, uključujući rudna bogatstva. To je pretpostavljalo i dalje snažno savezno ekonomsko planiranje. Nasuprot tome, *Bela knjiga*, nastala pod sponzorstvom Vladimira Bakarića i koju su izradili hrvatski ekonomisti, osporavala je korisnost detaljnog centralnog planiranja u vreme 60-ih godina, tvrdeći da je takvo planiranje odgovaralo zahtevima akumulacije privrede u neposrednom posleratnom periodu, dok u periodu o kojem je reč ekonomski prinos daju delovanja individualnih tržišnih aktera, zbog složenosti tržišne situacije, a detaljno centralno planiranje treba da se napusti. Kao stratešku orijentaciju privrednog razvoja, oni su ispostavljali Jadran, sa svojim lukama, brodogradnjom i pomorstvom (*Ekonomist*, 1963 (XVI) 1; *Ekonomski pregled*, (xiv) 3–5 1963).

Početakom 60-ih godina, budućnost se tražila u određenom modelu jugoslovenske privrede, dok će se dobru deceniju kasnije to napustiti i svaka nacionalna elita će odvojeno razmišljati samo o svojoj „nacionalnoj” privredi.

7 Ekonomski rast za period 1945–1990. je bio iznad 5 %, s tim da u 80-im godinama rasta skoro da nije bilo. Sektorske i regionalne neusklađenosti rasta onemogućavale su da se vide pozitivni efekti, koji su bili uvek zasnovani na stranim kreditima. Takođe treba uzeti u obzir da se razvojni ciljevi nisu dostizali, zbog njihove preambicioznosti. Razlike među regionima su se uporno povećavale, u okviru istog obrasca, uprkos stalnim sistemskim merama za njihovo prevazilaženje (Gligorov, bez datuma; Flere i Klanjšek, 2019, 277–281).

U međuvremenu, glavna tačka spora biće – čak i ako se na izgled sporilo oko „principa” o „zajedničkom” i „jedinstvenom tržištu”, o „nacionalnim ekonomijama” – nastavak izgradnje pruge Beograd-Bar, kao najveće ekonomske investicije cele Titove države, za koju su bile zainteresovane pre svega Srbija i Crna Gora.

Od 1971. su Srbija i Crna Gora (kojoj je federacija i dalje pomagala) preuzele finansiranje pruge Beograd-Bar. Troškovi izgradnje se, na kraju, nisu mogli izračunati (Kežić, 2012). Ekonomske sporove oko investicija dopunjavali su ne manji sporovi oko drugih oblika raspodele ekonomskih dobara: pristup i „raspodela” deviza, tzv. vanbudžetski bilans, maksimiranje cena, razni oblici kreditiranja, otplate kredita, naročito iz vremena pre raspodele tzv. državnog kapitala federacije za sve dugovala federacija (do 1964. odn. 1971.), razne nestašice roba, dok u stvari nezaposlenost, koja se jasno iskazivala od 60-ih godina, nije bila predmet spora i puna zaposlenost nije bila prioritet, koliko izgradnja ekonomski bogatog društva. Ekonomske teškoće često su komplikovale i nepredviđene skupe vojne nabavke.

Poneki ekonomisti su pristupali ekonomskim pitanjima kao etnički preduzetnici, prikazujući svoj narod kao eksploatisan u komplikovanom jugoslovenskom sistemu preraspodele. Pomenućemo hrvatskog ekonomistu Šimu Đodana (1971) i srpskog ekonomistu Kostu Mihailovića (1990, koji u knjizi navodi da je takve stavove zagovarao već početkom 70-ih godina, 20). Obojica pomenutih su nastojali da u svoja shvatanja o eksploataciji sopstvenog naroda uklope i eksploataciju Bosne i Hercegovine, odnosno da se postave i kao njeni zaštitnici. Nejasni ekonomski odnosi uvek su poprimali karakter međurepubličkih, to jest međunacionalnih sporova.

U periodu ranih 60-ih godina, u situaciji pat pozicije unutar elite, a da bi se ipak nešto pokrenulo, uvedena je „rotacija kadrova”, koju je inaugurisao VIII Kongres SKJ i koja je nagovestila kadrovsko podmlađivanje vrha. Pored toga, došlo je do „otvaranja Jugoslavije” prema inostranstvu: prevodile su se strane knjige (uključujući društvene nauke), mladi naučnici počinjali su dobijati stipendije na Zapadu, bilo je nekih istraživanja zajedno sa zapadnim zemljama i sl.

Nešto kasnije, oko g. 1970, pored ekonomskih sporova, za koje se može reći da su se odnosili na neka realna dobra (retka dobra), dolazilo je do političkih zapleta koji su takođe poprimali međurepublički karakter. Tako je bilo sa aferom navodnih kontakata hrvatskog komunističkog rukovodstva sa ustašama, pri čemu su ustaški emigranti navodno bili i sovjetski agenti. To je na proleće 1971. iscrpljivalo savezne političke organe. Hrvatsko rukovodstvo se žalilo da im je to podmetnuto, da bi se ono diskreditovalo u osetljivom trenutku i žalili su se da lažna prijava potiče iz „hegemonističkog Beograda”. Srpsko rukovodstvo se našlo na udaru sumnje da veštački stvara diskreditaciju, jer je Tito posumnjao na to da je stvar zbilja podmetnuta hrvatskom rukovodstvu. O tome se raspravljalo više puta, formirano je više komisija koje su stvar istraživale, podnosile izveštaje i na kraju se došlo do zaključka da nije bilo kontakata između hrvatskog vođstva i ustaša, ali i da je takva vest podmetnuta. Međutim, cela stvar je imala međunacionalni karakter, gde su se kako hrvatsko tako i srpsko rukovodstvo

osećali ugroženim (Vuković, 1989: 474–533). Ti politički zapleti nisu imali stvarnu podlogu (osim u intrigama bezbednosnih službi), a doprinosili su rastu nepoverenja i osećanja ugroženosti aktera. Posle pada Rankovića, u uslovima više ne jedne svemogućće političke policije, već 8 republičko-pokrajinskih, jedne savezne i jedne vojne, takve intrige su mogle da cvetaju. Tako Miha Ribarič pominje jednu takođe obaveštajnu „zaveru”, u njegovom narativu uperenu „protiv” Slovenije, još iz sredine 80-ih godina (Ribarič, 2015).

Osnovni politički sukob, naravno, celo vreme bio je oko organizacije Jugoslavije, gde su srpski predstavnici (sa izuzetkom perioda 1968–1972.) zagovarali jači politički centar (i smanjenje nadležnosti autonomnih pokrajina), u čemu su videli jemstvo za srpski narod, dok su drugi, a glavni igrači su bili slovenački političari, zagovarali sve drugo: od decentralizacije do tržišne raspodele deviza. Jedan činilac koji se nije mogao raspodeliti bila je stvarna emisija dinara, pa se Jugoslavija mogla od 1974. posmatrati kao novčana unija (Palairret, 2007), u kojoj novac nije „štampala” vlada, već narodna banka „sistemom” dozvoljenih negativnih bilansa republika.

Navešćemo nekoliko činjenica koje mogu da ilustruju kraj procesa formiranja nacionalnih političkih komunističkih elita početkom 1970-ih godina.

Prvo, osnovno je, da je jugoslovenska država Ustavnim amandmanima 1971. redefinisana kao „zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika kao i socijalističkih autonomnih pokrajina”, ustanovljena s ciljem prvenstveno da se „učvrsti pravo i odgovornost socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina za sopstveni razvoj”. Bila je definisana kao izvedena tvorevina. To nije bilo samo verbalna izmena, jer je uključivala i niz operativnih promena kojima je odlučivanje postalo paritetno i uslovljeno saglasnošću svih osam konstituenata, a svaki od tih konstituenata se organizovao sa svim elementima i ukrasima države, uključujući nacionalne akademije nauka i „ministarstva za inostrane poslove”. U takvoj situaciji pripadnici elite su postali neposredno zavisni od drugih članova elite iz svoje republike. Tamo se odvijala „kadrovska politika”, tamo se odlučivalo o svim politikama. Odlučivanje na saveznoj ravni je postalo i formalno konsocijacijsko pregovaranje.

Drugo, 18. septembra 1970, Mirko Tepavac, tadašnji ministar inostranih poslova, govoreći o teškoćama pri radu, Titu je rekao: „Moram da kažem da je svaka lojalnost diplomata prema savezanim organima nestala. Zamenila ju je lojalnost republičkim centrima, često povezana sa nekompetentnošću i na štetu Jugoslavije ...” (Đukić 2009: 144). Međutim, to nije bila „protivsystemska” situacija, jer su republike zvanično bile nadležne za kadriranje diplomatije. Tepavac se samo žalio na zvanični sistem.

Treće, činjenica koja ukazuje na formiranje republičkih elita je da su republike preuzele odgovornost i za stručnjake na radu u federaciji, koji su od 1972. svi postali „izaslanici” svoje republike. Do toga je došlo nakon što su Miko Tripalo, a i drugi, tvrdili da ima u stručnim službama nesrazmerno mnogo onih „koji pripadaju Srbiji”. Tome je sledilo istraživanje tog pitanja (koje je potvrdilo tu situaciju) i organizovanje „brige” republika za dovoljan broj svojih kadrova na radu u federaciji (delimično finansijska briga republika, a svakako obezbeđenje

njihove lojalnosti) (Burg 1983: 212, 213). Tu su bili i usmeravanje njihovih karijera, zbrinjavanje na razne načine, dodaci uz platu i dr. Postojale su republičke liste saveznih kadrova već od 1972. To ne znači da su ti službenici činili deo elite, ali se iskazuje da su republike sprečile razvoj nekakvog sivil servisa, neutralnog prema republikama. Dakle, republičke elite ovladale su stručnjacima u službi federacije.

„Đavo” kojeg je Stefanović pomenuo 1962. g. bio je nacionalizam, težnja da se ostvare nacionalne zajednice, kada još nisu sve bile potpuno konstituisane. Konstituisane su bile srpska, hrvatska i slovenačka, dok su makedonska, crnogorska i bošnjačka bile još u izgradnji. Bitno je da su sve elite imale pretpostavke u vidu „visoke” kulture o kojoj govori Gelner: ne samo političke ustanove već visokoškolske i naučne institute, posebno lingvističke i istorijske, a sve to se krunisalo republičkim i pokrajinskim akademijama nauka. Tokom šezdesetih godina sve to se zaokruživalo, a nakon toga su republičke elite težile „autarkičnim privredama”, svaka sa naftnim prerađivačkim kapacitetima koji su tada važili za strateške ekonomske ustanove. Sve te države *in statu nascendi* pri tome stalno su izvodile svoje računice, o tome koliko su „eksploatisane” u međurepubličkoj razmeni, odnosima poreskih opterećenja, odnosima koji proizlaze iz deviznog kursa i sl. u jugoslovenskoj zajednici (Bakarićeva izjava o tome da sve republike imaju takve račune, Petranović i Zečević 1988, II, 490). Od 1971. do 1974. pored toga što su učestvovala u vođenju spoljne politike savezne države, sve su imale i svoja ministarstva inostranih poslova.

Nacionalizam ovde ne shvatamo kao negativnu političku etiketu, već kako to Gelner i Smit (Smith) iskazuju, kao nastojanje da se identitetska zajednica (koja je takođe sama proizvod društvenog razvoja u modernoj epoci) zaokruži politički i državno, što se po Gelneru ostvaruje nametanjem visoke kulture raznorodnim grupama, prvenstveno od strane države. Srpski nacionalizam samo prividno odstupala od toga: zagovaranje Jugoslavije je bilo rešenje srpskog nacionalnog pitanja, uz što manje ustupaka. Istina, između percepcije Dobrice Ćosića i Marka Nikezića postojale su razlike: ovaj drugi je bio smatrao da se srpska država mora ostvariti u postojećim granicama republike (sa pokrajinama – „samo granice republika se ne mogu menjati” [u okviru ustavnih promena dok je bio na vlasti] [svedočenje Mirka Čanadanovića, vođe komunističke organizacije u Vojvodini 1968–1972, dato autorima 2019.]), dok je Ćosić varirao od zahvatanja celog jugoslovenskog prostora do „srpskih zemalja” (Ćosić, 2003).

To što je slovenački deo elite na početku zagovarao centralizam, a srpski predstavnik tome prigovarao, dok je uskoro postalo suprotno, ne govori ništa drugo o njima nego sa su pripadnici elite(a) sledili svoje percipirane nacionalne interese. To ne znači, da su oni percipirali neke objektivne interese, radilo se o tome kako su ih percipirali. Ta percepcija je kod srpske elite u periodu 1968–72. opet bila drugačija nego u ostalom delu perioda 1949–1990. U periodu 1968–72. percipiralo se da Srbija ne treba da se obazire na ostale republike u svojoj modernizaciji, da nikako ne treba da stvara utisak da je ona više zainteresovana za Jugoslaviju od drugih, jer i nije (Perović, 2018, 209, 405). To shvatanje je zatim napušteno u korist celovite Jugoslavije kao srpskog interesa, pa i posebne uloge

Srbije, kako je govorio Dragoslav Marković (Perović, 2018, 381). Percepcije nacionalnih interesa su se mogle menjati.

To ne znači ni da su te percepcije bile potpuno proizvoljne, ali je bila reč o subjektivnim doimanjima toga što je objektivni interes. Period šezdesetih godina, kada se odvijao ovaj proces raspada elite, počeo je privrednom krizom koja je bila izraz neravnoteža u razvoju. Privredni razvoj se nastavio celim tokom 60-ih i do pred kraja 70-ih godina (uništen krajnjim investicionim voluntarizmom republika, već oslobođenih od federacije, 80-ih godina, kad federacije nije bilo, Palairret, 2007), ali se pozitivni efekti tog razvoja nisu mogli osetiti zbog nastavljenih neravnoteža, nedostatka deviza i sukoba oko njihove raspodele. Tada je uvedena i „ekonomska stabilizacija” (nikad dostignuta). Pripadnici elite su crpli snagu za sukobljavanje u nešto povoljnijoj ekonomskoj situaciji. Oni nisu sasvim bili svesni procesa koji ih je zahvatio, mada su bili svesni „nepoverenja” i distanciranja⁸. Politički događaji su imali veliki uticaj: jezičko razilaženje Srba i Hrvata, koje se može shvatiti i kao percepcija nepoštenog takmičenja (Belanger i Pinard, 1991; Hodson i dr., 1994), buđenje Muslimana s pretvaranjem Islamske verske zajednice u opšte kulturnu i društvenu organizaciju – sve 1967. g., buđenje Albanaca koje srpsko rukovodstvo nije moglo da kontroliše, a u tome nije imalo podršku drugih elita (osim eventualno makedonske). Makedonska elita „odgajala” je svoju nacionalnu crkvu. Nacionalno obeležje u tom periodu imalo je i podizanje mauzoleja Njegošu, jer su se tu sukobili predstavnici Crne Gore i srpski intelektualci (koji su se protivili gradnji [Selhanović, 2013]). Može se pretpostaviti da je za slovenačku elitu još u 60-im godinama bio teret da se pojedinci osuđuju za političke delikte, jer od 1971. takvih presuda u Sloveniji više nije bilo (izvor Dragan Petrovec), nasuprot njihovom rastu drugde upravo u tom periodu. To je republičke elite postavljalo pred različite probleme.

Ekonomski rast nije neposredno podstakao razilaženje elite, možda je dozvoljavao da se razmišlja, da odvojenost nije neizvodljiva. Život političkih elita je bio život neposredne preokupacije ekonomskim rastom: suočavanje s nelikvidnošću, insolventnošću, inflacijom, očekivanom inflacijom, briga za investicije, obezbeđenje deviza, briga da druga republika ne bude u ekonomskoj prednosti (što je bio većiti privid svake od njih). Međunarodni uslovi nisu bili relevantni kod raspada elite: ni intervencija Sovjetskog saveza u Čehoslovačkoj u Jugoslaviji nije dovela do „zbijanja redova”, mada je Tito tome težio, već do institucionalizovanja teritorijalne odbrane u nadležnosti republika (Bubanj, 1972).

Umesto ekonomskog rasta, ovde se smatra da je raspad elite bio dugotrajni kumulativni proces kojem je pad Rankovića dao podsticaj. Gore navedeni događaji iz 1967. imali su svi korene iz vremena pre Rankovićevog pada, ali je njegov pad i uokviravanje službe bezbednosti u zakonske i republičke okvire, podstaklo te procese. Dugoročno, teško je pretpostaviti da bi nereformisana služba bezbednosti obuzdala dugoročne procese.

8 Već pre toga, oko 1962.g. je Ranković zabeležio promenu u odnosima unutar elite „naši međusobni kontakti toliko su se razlabavili, da su bili svedeni samo na mesta sretanja prilikom sednica” (Ranković, 2001, 12).

„Rešavanje nacionalnog pitanja” važno je i za stvar odanosti marksističkoj, posebno lenjinističkoj doktrini. Mada jugoslovenski komunisti nisu uspeli da od toga naprave neku „nauku”, politički sadržaj se menjao: od toga da je „nacionalno pitanje u potpunosti rešeno” (Tito, 1948), preko toga da se njime treba baviti (VIII kongres SKJ) do Kardeljevog poznog stava da „jugoslovenske nacije nisu drugačije od drugih” (Perović, 193), dakle da nisu međusobno bliže niti teže išemu drugome. Oni, međutim, nikad nisu zagovarali „slivanje” jugoslovenskih naroda u jednog, mada su neke Titove izjave bile blizu tome, a od sredine 60-ih godina se takva ideja osuđivala. Parola „bratstva i jedinstva” gubila je svoje nekadašnje značenje pune solidarnosti i prožimanja. Indikativno je da je tada Kardelj, 1957. g., tvrdio da su nacije Jugoslavije „bliske” (mada to nije razlog za zajedničku državu, već socijalizam), dok je ta „bliskost” kasnije izostala iz opisa odnosa (Kardelj, 1957). Paralelno s time napušten je i narativ o „jugoslovenstvu”, mada on nikad nije bio jasno određen.

U odnosu na Konorovu analizu komunističkih pokreta, jugoslovenske komunističke vođe jesu sledili jednu zabranu, ali ne i drugu, koje prema Konoru čine Lenjinovu zaostavštinu (Connor, 1984). Sledili su: (1) zabranu otcepljenja (nasuprot onome što su komunisti trebali da obećavaju pre preuzimanja vlasti), dok (2) zabranu nacionalizma u partijskom vođstvu nisu poštovali. Nasuprot zabrani otcepljenja, nacionalizam je u komunističkim rukovodstvima cvetao u vidu daljeg „rešavanja nacionalnog pitanja” i posvećivanja pažnje „međunacionalnim odnosima”. (3) Komunisti su naročito razvijali nacionalne kulture, time i nacije, što nije bilo samo formalnog karaktera kako je Lenjin shvatao (Connor, 1984, 511). Takav nacionalizam je bio legitiman, mada su komunistička rukovodstva živela u ubeđenju da suzbijaju nacionalizam, kad su reagovala na ksenofobične izjave i dela.

Možda je konstanta komunističke politike u Jugoslaviji bila politika nacionalne ravnopravnosti, premda je njeno tumačenje evoluiralo, sve više ka podsticanju rasta nacionalnih individualiteta, ali je to bilo ograničeno sistemom nacija dva koloseka („narodi” – nacije i „narodnosti” – nacionalne manjine). Pridavali su velik značaj kontinuiranom ekonomskom podsticanju razvoja nerazvijenih krajeva, koji nije davao rezultate, već su se nasleđeni relativni rasponi u ekonomskoj razvijenosti povećavali (Gligorov, bez datuma).

Rasprava i zaključak

Spoljnji razlozi raspada elite

Dakle, zašto se komunistička politička elite kao grupa raspala na nacionalne elite?

Pored onog što je već rečeno, treba skrenuti pažnju na još dve okolnosti: *prvo, političko uređenje je vodilo tome*. Od sredine šezdesetih godina Jugoslavija je funkcionisala kao predodređena konsocijacija (*predetermined consociation*) (Goldman, 1985; Shoup, 1992 i Bogaards, 2014). To znači da je bila bez totalitarnih primesa, da se sastojala od sistema pregovaranja republičkih elita, koje nisu bile

izabrane u standardnom značenju reči, ali jesu bila ograničene složenom mrežom sadržinskih i proceduralnih ograničenja, što je odlučivanje činilo vrlo teškim i sporim, tako da u poslednjoj deceniji nijedan budžet nije mogao da bude donet o roku (Flere i Klanjšek, 187–189). Imenovanja funkcionera su takođe bila podložna komplikovanim postupcima, mada nije bilo legitimacije neposrednim konkurentskim izborima.

Bans (Bunce) je utvrdila da su svi komunistički multietnički politički sistemi delovali na štetu centra, mada je privid bio suprotan. Međutim, ona je mislila na federalne jedinice, a ne na elite. Organizacioni aranžman je podsticao centrifugalno kretanje (Bunce, 2001: 134–135).

Predsednik savezne vlade Mitja Ribičič (1969–1971.) prisećao se mnogo kasnije da je odlučivanje savezne vlade uvek bilo blokirano (o pitanjima za koja su najviša državna tela bila nadležna) i savezna partijska tela morala su da nađu kompromis (Repe, 1992: 769). Ta situacija je bila podnošljiva za vreme Titovog života, ali je donošenje npr. saveznog budžeta bilo skoro nemoguće u 80-im godinama.

Dakle, efekti konsocijacije bili su u skladu s onim što tvrde kritičari tog modela: „Ona zamrzava političke podele i dovodi do političke imobilnosti” (McCulloch, 2014: 502). „Ona daje podsticaje da etničke elite istrajavaju na radikalnim zahtevima.” Stoga se u političkoj nauci svakako preferira konsocijaciji određenoj izbornim rezultatima, ako se ona uopšte prihvata.

Ako je politički institucionalni sistem doprinosa razilaženju elite, treba međutim navesti, da su se u jugoslovenskom slučaju elite i institucije preplitale. Institucije su bile suvereno delo elita, istina elita u procesu pregovaranja, gde im je labaviji aranžman uvek ostajao kao rešenje za gomilajuća otvorena pitanja iz prethodnog perioda (neostvarivanje zacrtanih ekonomskih ciljeva i finansijska razgraničenja, tzv. čisti računi).

Drugo, izloženost političkih elita kulturnim elitama. Mada se komunistička elita legitimisala svojim odnosom sa radničkom klasom (što nije bila sušta fantazmagorija, kako je Županov utvrdio, 1969), odnos političke elite sa kulturnom elitom je uvek bio veoma značajan. Istina, političke elite su uvek obuzdavale otrovni nacionalizam prisutan kod kulturnih elita, koje su od 1945. (pa i pre) bile *nacionalne* kulturne elite. Ali političke elite su u kulturnim uvek gledale i svoj oslonac i održavale dijalog sa njima (Flere i Klanjšek, 2019: 76–82, 89, 155–158).

Neke od tih okolnosti su gore navedene. To pitanje ovde ne može dalje *in extenso* da se razmatra, ali ćemo navesti najpoznatiji primer. Tito i Miroslav Krleža bili su prijatelji od pre Drugog svetskog rata. Tito je 1967. tražio od Krleže da povuče svoj potpis sa Deklaracije o hrvatskom književnom jeziku, s kojom je zaustavljeno nastojanje za kodifikovanjem zajedničkog srpskohrvatskog jezika. Krleža je to odbio, povukao se iz političkog života, ali njih dvojica su do smrti ostali prijatelji, u suprotnosti s onim kako se Tito oslobađao svojih političkih prijatelja i saradnika.

Političke elite republika uvek su primale nacionalističke podsticaje od kulturne elite, u pogledu jezika, istoriografije, i uopšte „sudbine svog naroda”

(tu su najznačajniji bili pisci, vidi Wachtel, 1998). Slovenački kulturni patrijarh Josip Vidmar je još 1984. izustio, da je „slovenački narod najtragičniji u Evropi” (Politika, 17. septembar 1984, 8 „Okrugli sto u Ivangradu: Patriotizam danas”).

Nije politička elita mogla da zaobiđe stanje kulture u svojoj sredini, mada je nastojala da obuzdava krajnosti. Neretko su političke elite u kulturnim tražile neformalnu podršku, za davanje smisla svojoj delatnosti.

Priroda političkih elita

Savremena teorija elita ne govori o delovanju elita na nadnacionalnom nivou, u višenacionalnim državama. Obimna *Palgrave Handbook of Political Elites* (2018) Besta i Higlija ne sadrži poglavlje o takvim pitanjima, mada su u Evropi Švajcarska, Belgija, Bosna i Hercegovina i Severna Makedonija nesumnjivo takvi primeri. Kad se razmatra Švajcarska, obično se elita razmatra kao i svaka nacionalna elita (ibid.: 2018, 33).

Higli, Best i celokupna savremena teorija „modernog elitizma” u pogledu odnosa između nosilaca vlasti i opozicije, podvlačeći značaj tolerancije i nalaženja kompromisa kao uslov za funkcionisanje savremenih političkih sistema nacionalnih država, smatraju da je istinska demokratija nedostižna. „Odlučujući korak je konsenzualno ujedinjenje prethodno razjedinjenih elita” (Higley i Pakulski, 2012: 294). Ali to što nas interesuje, multinacionalna politička elita – to nije predmet njihovih razmatranja. To nije ni slučajno ni propust. Radi se o stanovištu da se politička elita formira samo na mononacionalnoj osnovi. Higli, Pakulski i Barton to smatraju samorazumevajućim, pa nemaju potrebe da to objašnjavaju. Tako Barton i Higli pišu: „Svaka vrsta elite ima izvor u formiranju nacionalnih država... to je bio slučaj kod svih evropskih država ...” (2001: 186). To dopunjuje stav Gelnera i drugih modernista u shvatanju nacije da je nacionalna država „opšte nametanje visoke kulture društvu” (Dogan, 2003: 58) u uslovima industrijalizacije. Funkcionalno, nužno je kulturno homogeno stanovništvo, bez obzira na demografsku osnovicu. Sa stanovišta demokratskih elitista, važi i obrnuto: multietnička situacija mora da proizvede ekvivalent jednonacionalne situacije da bi društvo delovalo, tj. kako bi proizašlo to što se tvrdi za Švajcarsku.

Možemo smatrati da se u slučaju raspada jugoslovenske elite duž nacionalnih granica radilo o situaciji gde je raspad elite bio više od proste mogućnosti i da je to povezano sa samom prirodom elite i prirodom nacije. Nacije su se u Titovoj Jugoslaviji razvijale i jačale samim kontinuiranim međunacionalnim sukobima, koji su bili do pred kraj ograničeni na elitu(e) (Haug, 2012: 349–376; Flere i Klanjšek, 2019). Istina, nacije su polazile od različitih tačaka svog konstituisanja, dok su neke 1945. bile već sazrele, druge su tek sazrevale (Flere i Klanjšek, 2019; Pantelić, 2011; Malešević i Uzelac, 2007), ali je teško zamisliti da je ikad mogla da se uspostavi kulturno jedinstvena jugoslovenska nacija, mada je takvih nastojanja bilo (Wachtel, 1998).

Možemo se pitati zašto jugoslovenska komunistička elita nije pošla putem kojeg sugerišu Barton, Higli i Pakulski, putem konsenzualne tolerancije, putem koji vodi kompromisima, nagodbama. Da li je za njih takav put uopšte postojao? Mada su vladali putem konsocijacije, tzv. velike koalicije (u kojoj su zastupljene

sve nacije), sadržinski ustupci bili su protivni osnovnom ideološkom postulatu te elite, da raspolažu „istinom”, ili, drugim rečima, njihov pogled na svet i njihova legitimacija bili su ideokratski. Pa i zbilja, aranžman s ulaskom drugih aktera na političku scenu doveo bi do brzog raspada. Sve te varijante vodile su raspadu političkog jedinstva Jugoslavije – pitanje je šta bi bilo da su komunisti organizovali konkurentne izbore. Po mnogim mišljenjima, neposredno posle rata komunisti bi pobedili i na konkurentskim izborima (Veľebit, 2016: 353; Đilas („Intervju sa Đilasom—1. Dio,” *Danas*, 3. jun 1990), ali rušilački pokreti bi se pojavili na sledećem koraku.

Za razliku od raspada Jugoslavije (Bakić, 2011), raspad elite nije bio neposredno povezan sa geo-političkom situacijom, pa ni intervencija Sovjetskog Saveza u Čehoslovačkoj g. 1968. nije doprinela jačanju jedinstva.

Nastojalo se da sukob unutar elite ostane u okviru elite, ali krajem 60-ih godina su se mediji razvili, dobili nešto veće mogućnosti i unutrašnji sukobi nisu više ostajali tajna. Sukobi su se samo gomilali.

Raspad elite prethodio je približno dve decenije raspadu države, približno u vreme kada se Tepavac žalio Titu i o kojem je Burg pisao u vezi s listama kadrova, a podele su se jasno nazirale već 1962. Elite su pri tom bile vođene svojim ideološkim ubeđenjima, ali su ih nosili procesi koje elite nisu mogle da kontrolišu. Stalna sporenja o brojkama iz privrednog života i privrednih računa, neostvarenih razvojnih ciljeva, sporne institucionalizacije banaka, deviznog kursa i raspolaganja devizama, stalne dopune organizacije odlučivanja, sve ih je to vodilo u sve labavije aranžmane, a ti su opet zahtevali nove intervencije jer ekonomski „čisti računi” nisu mogli biti dostignuti uprkos stalno novim izravanjima. Nakon raspada elite, a pre raspada države, to sporenje je omogućilo ulazak u igru novim igračima koji su se posluživali etničkim preduzetništvom, odnosno nacionalističkim narativima, koji su komunistima bili zabranjeni (Sekulić idr., 2006).

Na posredan način, pucanje komunističke elite po nacionalnim šavovima pripremila je put ka normalizaciji odnosa elite i nacije, kako se to shvata u teoriji elite. To ne znači da su svuda uspostavljeni odnosi konsenzualnosti kakve imaju na umu Barton i Higli. Od višenacionalne, ideološke i netrpeljive elite krenulo se ka obrascu nacionalnih elita, skoro univerzalnom u savremenom svetu, u još uvek postojećem višenacionalnom državnom okviru. To ne znači ni da su te nacionalne elite bile potpuno homogene. Naprotiv, mogle su se jasnije iskazati političke razlike unutar elita.

Međutim, komunističke političke elite republika nikad, pa ni kad su bile potpuno konstituisane, same nisu preduzimale korake za istupanje svoje jedinice iz Jugoslavije, niti se može reći da su to činili njihovi pripadnici (Čolak, 2017). Na primer, Milan Kučan, poslednji vođa slovenačkih komunista, još je januara 1990. izjavio da „secesija Slovenije nikad ne može da bude moj intiman izbor” (<https://www.rtvsllo.si/slovenija/preberite-izjave-kaj-so-politiki-leta-1990-rekli-o-odcepitvi-slovenije/261128>). Ali komunističke elite su oko 1986. počele da se povezuju sa „kontraelitom” iz drugih delova političkog spektruma, koji su zagovarali razilaženje.

Empirijski je predstavljeno da je jugoslovenska politička elita tendirala nacionalnoj segmentaciji, uprkos tome što se i dalje držala transnacionalne ideologije (socijalizam, samoupravljanje, bratstvo i jedinstvo) i što je obuzdavala pojave ksenofobičnog nacionalizma. Objašnjeno je da je segmentaciona tendencija postojala od početka i da se kasnije sve više izražavala, pa i sve više naglašavala, dok nije preovladala oko 1970. g. Međutim, polazilo se od toga da je nacionalna vezanost, u tipičnim okolnostima, bitno svojstvo savremenih političkih elita (vidi, Teschke, 2003; Lacher, 2006). Te elite su i dalje činile kadrovski supstrat političkih organa Jugoslavije (i republika), ali društveno više nisu bile vezane u jedinstvenu grupu, što su Marinko, Ranković i Stefanović pominjali već oko 1962–65. godine. Da su te institucije sve teže delovale je zavisilo i od institucionalnog aranžmana i od postojanja odvojenih elita.

Još ne postoji objedinjena teorija koja se odnosi na formiranje nacije. Vrlo uticajna Gelnerova teorija nacije opterećena je funkcionalističkim načinom razmišljanja (Gellner, 1983). Stoga nije čudno što Malešević tako često pominje kontingentnost (2006; 2013), odnosno ne upušta se u pitanja o determinisanosti nastanka nacija. Postoji bogatstvo empirijskih istraživanja o tome, ali su više deskriptivna nego eksplanatorna. Znamo da su formiranje nacija, nacionalizam i ideje o nacionalnosti bili povezani sa procesima ratovanja, nastankom javnog obrazovanja masovnim medijima i pismenošću, sa industrijskim kapitalizmom kao načinom života (Mann, 2012; Anderson, 2006), ali to su sve nužni, ali ne i dovoljni uslovi. Mora se razmišljati o opštim mehanizmima koji objašnjavaju moderne političke elite, a koje se u kompleksnim situacijama segmentiraju. Znamo da ljudska bića počinju kao plemenska (Haidt, 2012; Clark et al., 2019), ali kako se to pretvara u relativno nedavnoj istoriji u nacionalne podele – to je još uvek pitanje koje u opštim linijama nije pojašnjeno.

Polazeći od Gelnerovih manje funkcionalističkih stavova, stvar je približno ovakva: političke elite, koje vode moderne ili proto-moderne političke zajednice, nisu jednostavno predmet delovanja bezličnih sila, već svesno shvataju da u modernim uslovima formiraju nacije. Dakle, uvučene su u nacionalne identifikacije kakve danas postoje i stoga nastoje da socijalizuju široke slojeve putem masovnog obrazovanja, masovnih medija i dr. Tačnije, kada se društveni uslovi drastično menjaju, izvori solidarnosti plemenske vrste pucaju, društveni poredak se iznova uspostavlja na drugi način. Tu se pojavljuje nacija. Političke elite uvode nacionalni identitet narodu kao alternativu napuštenim ili marginalizovanim izvorima društvene solidarnosti. Naravno, ne stoji pretpostavka da elite tako deluju da bi društvenu solidarnost unapredile zbog nje same (ili zbog njene funkcionalnosti), već te elite slede svojim instrumentalnim ciljevima kakav je ekonomski rast, održanje socijalne kontrole: običan narod uglavnom prihvata ideje o nacionalnosti kroz uobičajavanje, a delimično i zbog ljudske sklonosti ka razmišljanju u okvirima obrasca naša grupa – tuđa grupa.

Time je sačuvan osnovni sastavni deo Gelnerovog shvatanja, da je izgradnja nacije suštinski povezana s razvojem industrijskih društava, a istovremeno se odbacuju funkcionalistički elementi njegovog stanovišta, koji su danas neodrživi (Elster, 1979). Štaviše, usvajanje modifikovane verzije Gelnerove teorije je primereno u našem slučaju, pošto se i on sam poziva na jedan obrazac koji

dobro odgovara jugoslovenskoj situaciji: u razradi odnosa industrijalizma i nacionalizma Gelner uočava pojavu nejednakog ekonomskog razvoja (koji se u našem slučaju pojačavao) što se u kontrastu sa kulturnom heterogenošću „vidi kao nešto što se može ispraviti ‘nacionalnom’ secesijom” (1964: 166).

No, ako su nacije moderne tvorevine, sa elitama kao ključnim političkim činiocem, kako preovlađuje u savremenoj nauci, to ne znači da nije sklonost ka društvenom klasifikovanju na „nas” i „njih” skoro univerzalna (tome je sklon čak i Brubejker (Brubaker, 2015), a posebno psihološka nauka (Clark et al., 2019).

Dakle, neuspjeh jugoslovenske političke elite nije proizilazio toliko od njene ideokratske naravi, koliko od teškoća postojanja i delovanja dalje od nacionalnog okvira, uključujući probleme poverenja i političke legitimacije koji se tu pojavljuju. Istorijski tok događaja je vrlo zanimljiv, ali se ipak smešta u opštiji obrazac odnosa elite i nacije.

U vezi sa raspadom elite potrebne su još neke napomene:

Prvo, kako Konor utvrđuje, marksistička teorija nacije – pored izgradnje jedinstva – naglašava nacionalnu ravnopravnost, ali i izgradnju „nacionalne forme”. Zbilja to ne vodi otklanjanju nacionalizma, upravo zbog toga što je „forma” (npr. jezik) neodvojiva od „sadržine” (Connor, 510–513). Po Konoru to važi i za druge socijalističke višenacionalne države, ali za jugoslovensku konsocijaciju još više. A „nacije nema bez nacionalizma”, zaključuje Konor (513).

Drugo, uticaj društvenih okolnosti 60-ih godina, kada je došlo do raspada elite je, u najmanju ruku, bio protivrećan. U opštim crtama, to je bio period intenzivnog ekonomskog rasta, ali po našem mišljenju, taj rast je eliti, u to vreme, u percepciji, „izmicao”, jer je bio praćen brojnim neravnotežama. Stoga nismo skloni tvrdnji da je ekonomski rast pripadnicima elite davao „krila” da uzlete „u samostalnost”, već su veću težinu na transformaciju elite imale tadašnje ekonomske, a posebno političke neravnoteže i grčevi. Ali ipak počev od 60-ih godina postojala su realna ekonomska dobra za podelu što je bio predmet političkog procesa.

Treće, ako bi se pitali u koju bi se sociološku teoriju srednjeg obima taj raspad elite mogao uklopiti, ne može se zaobići teorija etničke utakmice (Belanger i Pinard, 1991; Hodson, Sekulić i Massey, 1994). Tu se tvrdi da do nacionalne mobilizacije u savremenim višeetničkim uslovima može doći, „ako se utakmica doživljava kao nepoštena i ako se događa u uslovima niske međuzavisnosti” (446). „Niska međuzavisnost”, odnosno (visoka) „nekomplementarnost”, međutim, nešto je relativno: Belanže i Pinar ne misle samo na ekonomsko tržište već i na političku pozornicu, a upravo to u jugoslovenskom slučaju naglašavaju Hodson i saradnici (1994: 1554). U 60-im godinama još pripadnici elite verovatno nisu smatrali da je međuzavisnost, tj. nekomplementarnost takva da su nezavisne republike ostvarive. To će se pojaviti kasnije i u stvari više izvan komunističkih krugova nego unutar njih (svedočenje Andreja Marinca, vođe komunističke organizacije u Sloveniji 1978–1982, dato 2018.) „Nepoštena utakmica” kod pripadnika elite(a) se može označiti kao percepcija takvih uslova. Svi učesnici (podeljeni po republikama) su smatrali da uslove utakmice treba menjati. Stalni

neuspeh da se u tome izvojuje odlučujuća pobjeda nametanjem uslova – kako su ih pojedine elite shvatale – bio je i izvor nestanka poverenja o kojem je gore bilo reći. Utakmica u koju se ova elita unosila se odnosila kako na političku vlast samu, tako i na odluke o ekonomskoj redistribuciji, uslovima ekonomske razmene koja se političkim odnosima donosila. Ipak, mada se to objašnjenje može držati, to nije neko puno sociološko objašnjenje, jer je simboličko interakcionističko.

Zahvala

Zahvaljujemo se dvojici anonimnih recenzenata koji su mnogo doprineli pojašnjenju problematike i valjanosti izvođenja argumenata, i profesoru dr Dragoljubu B. Đorđeviću, koji nam je na više načina pomogao.

Napomena

Ovaj rad je nastavak naših istraživanja pojave koja je predstavljena. Nadovezuje se na radove koji su objavljeni na engleskom: The segmentation of the Yugoslav communist elite, 1943–1972, *Družboslovne razprave*, XXXV (2019), 92: 81–101 i Why Do Political Elites Fracture? The Unusual Case of the Yugoslav Communist Elite, *Journal of Historical Sociology*, 1–13 (2021), DOI: 10.1002/johs.12340. Postavka se u sadašnjem tekstu razvija u više pravaca, a izuzetno su moguće pojedinačne podudarnosti ovog teksta sa neposredno prethodnim tekstom.

Reference

- Adam, Frane i Tomšič, Matevž. 2002. Elite reconfiguration and politico-economic performance in post-socialist countries. *Europe-Asia Studies*, 54 (3): 435–454.
- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Aron, Raymond. 1968. *Democracy and Totalitarianism*. London: Widefeld and Nicolson.
- Bakić, Jovo. 2011. *Jugoslavija: Razaranje i njegovi tumači*. Beograd: Filozofski fakultet i Službeni glasnik.
- Banac, Ivo. 1990. *Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus.
- Barton, Allen, Denitch, Bogdan, i Kadushin, Charles. 1973. *Opinion-makers in Yugoslavia*. New York, NY: Praeger.
- Best, Heinrich. 2012. Marx or Mosca? An inquiry into the foundations of ideocratic regimes. *Historical Social Research*, 37 (1): 73–89.
- Belanger, Sarah i Pinard, Maurice. 1991. Ethnic movements in the competition model: Som missing links. *American Sociological Review* 56 (3), 446–457.
- Best, Heinrich i Higley, John (ur.). 2018. *The Palgrave Handbook of Political Elites*. London: Palgrave.

- Bieber, Florian. 2013. Power Sharing and Democracy in Southeast Europe. *Taiwan Journal of Democracy*, 5, 1: 129–148.
- Bilandžić, Dušan. 2006. *Povijest izbliza – memoarski zapisi 1945 – 2005*. Zagreb: Prometej.
- Bogaards, Matthijs. 2014. *Democracy and Social Peace in Divided Societies: Exploring Consociational Parties*. London: Palgrave, 2014.
- Brubaker, Rogers. 2015. *Grounds for Difference*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bubanj, Viktor. 1972. *Doktrina pobjede*. Beograd: Narodna armija.
- Bunce, Valerie. 2001. *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burg, Steven L. 1983. *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia. Political Decision Making since 1966*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Burton, Michael i Higley, John. 2001. The study of political elite transformations. *International Review of Sociology*, 11, 2, 181–199.
- Clark, Cory J., Liu, B. S., Winegard, B. M., & Ditto, P. H. 2019. Tribalism is Human Nature. *Current Directions in Psychological Sciences* 28, 6: 587–592.
- Četvrti plenum Centralnog komiteta SKJ. 1966. Beograd: Komunist.
- Čolak, Andrija. 2017. *Agonija Jugoslavije*. Beograd: Laguna.
- Ćosić, Dobrica. 2003. *Srpsko pitanje*. Beograd: Filip Višnjić.
- Cotta, Maurizio. 2018. Elite Dilemmas and Dynamics. In H. Best i J. Higley (ur.): *The Palgrave Handbook of Political Elites*, London: Palgrave 563–573.
- Denitch, Bogdan. 1990. *Limits and Possibilities. Crisis of Yugoslav Socialism and State Socialist Systems*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Dimitrijević, Bojan. 2020. *Ranković – drugi čovek*. Beograd: Vukotić.
- Đilas, Milovan. 1948. *Članki 1941–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Đilas, Milovan. 1957. *The New Class. An Analysis of the Communist System*. London: Thames and Hudson.
- Ђилас, Милован. 1992. Србија није бољшевичка (интервју). Политика [Београд] 9. септембар, 1992.
- Đodan, Šime. 1971. Jugoslavensko tržište, samoupravnost poduzeća i suverenitet republika. *Kritika: časopis za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja* (4) 18, 477–493.
- Đukić, Slavoljub. 2009. *Političko groblje*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đorgović, Momčilo. 1989. *Đilas: vernik i jeretik*. Beograd: Akvarijus.
- Dogan, Mattei. 2003. Diversity of elite configurations and clusters of power. U M. Dogan (ur.): *Elite Configurations at the Apex of Power*. Leiden: Brill, 1–17.
- Elster, Jon. 1978. *Logic and Society: Contradictions and Possible Worlds*. Chichester: Wiley.
- Flere, Sergej, i Klanjšek, Rudi. 2019. *The Rise and Fall of Socialist Yugoslavia: Elite Nationalism and the Collapse of a Federation*. Langham, MA: Rowman.
- Friedrich, Carl J., i Brzezinski, Zbigniew. 1956. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.

- Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism: New Perspectives on the Past*. Oxford: Basil Blackwell.
- Giddens, Anthony. 1972. Elites in the British class structure. *The Sociological Review*, 20 (3): 345–372.
- Gligorov, Vladimir (bez datuma). „Yugoslavia and development: Benefits and costs”, https://www.yuhistorija.com/economy_txt01.html, dostupljeno 1. februara 2021.
- Glišić, Venceslav. 2011. *Dosije o Blagoju Nešković: Prilozi za biografiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Goldman, Joseph Richard. 1985. Consociational Authoritarian Politics and the Yugoslav 1974 Constitution: A Preliminary Note. *East European Quarterly*, 19, 241–249
- Haidt, John. 2012. *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*. London: Penguin.
- Haug, Hilde Katrine. 2012. *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris.
- Higley, John i Pakulski, Jan. 1995. Elite transformation in central and eastern Europe. *Australian Journal of Sociology*, 30: 415–435.
- Higley, John, Hoffman-Lange, Ursula, Kadushin, Charles, i Moore, Gwen. 1991. Elite integration within stable democracies: A reconsideration. *European Sociological Review*, 7 (1): 35–53.
- Hodson, Randy, Sekulić, Duško i Massey, Garth. 1994. National tolerance in the former Yugoslavia. *American Journal of Sociology*, 99: 6: 1534–58.
- Kardelj, Edvard. 1957. *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*. Beograd: Kultura.
- Kežić, Danijel. 2011. Pruga Beograd–Bar 1952–1976. Istorija finansiranja najvećeg infrastrukturnog projekta u socijalističkoj Jugoslaviji, *Istraživanja* 22, 455–476.
- Kidrič, Boris. 1948. *Privredni problemi FNRJ*: Beograd: Kultura.
- Končar, Ranko i Boarov, Dimitrije. 2011. *Stevan Doronjski – Odbrana autonomije Vojvodine*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Lacher, Hannes. 2006. *Beyond Globalization: Capitalism, Territoriality and the International Relations of Modernity*. London: Routledge.
- Lazić, Mladen. 2000. Serbia: The adaptive reconstruction of elites. In J. Higley i G. Lengyel (ur.): *Elites after State Socialism. Theories and Analyses*. Lanham, MA: Rowman, 123–139.
- Lijphart, Arend. 1977. *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Linz, Juan i Stepan, Alfred. 1996. Toward Consolidated Democracies, *Journal of Democracy* 7, 2: 14–33.
- Lowenhardt, John, van Ree, Erik, i Ozinga, James. 1992. *The Rise and Fall of the Soviet Politburo*. New York: St Martin's Press.

- Malešević, Siniša. 2006. *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Malešević, Siniša. 2013. *Nation-States and Nationalisms: Organisation, Ideology and Solidarity*. Cambridge: Polity.
- Malešević, Siniša i Uzelac, Gordana. 2007. A Nation-state without the nation? The trajectories of nation-formation in Montenegro, *Nations and Nationalism*, 13, 4: 695–716.
- Mann, Michael. 2012. *The Sources of Social Power: Vol. 3, Global Empires and Revolution, 1890–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marković, Dragoslav. 1987. *Život i politika, 1968–1978*. Beograd: Rad.
- Mcculloch, Allison. 2014. Consociational settlements in deeply divided societies: the liberal-corporate distinction. *Democratization*, 21, 3: 501–518.
- Mihailović, Kosta. 1990. *Regionalna stvarnost Jugoslavije*. Beograd: Ekonomika.
- Nikolić, Kosta. 2015. *Mit o partizanskom jugoslovenstvu*. Beograd: Zavod za udžbenike,
- Pakulski, Jan. 2018. The development of elite theory. U: H. Best i J. Higley (ur.): *The Palgrave Handbook of Political Elites*: London: Palgrave, 9–27.
- Palaret, Michael. 2007. The Inter-regional Struggle for Resources and the Fall of Yugoslavia”. U Lenard Cohen i Jasna Dragović-Soso (ur.) *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. West Lafayette: Purdue University Press, 228–232.
- Pantelić, Bratislav. 2011. Memories of a Time Forgotten: The Myth of the Perennial Nation, *Nations and Nationalism* 17, 2: 443–466.
- Perović, Latinka. 2018. *Zatvaranje kruga. Ishod rascepa 1971–1972*. Sarajevo: University Press.
- Petranović, Branko. 1998. *Istorija Jugoslavije 1918–1988, I-III*. Beograd: Nolit.
- Petranović, Branko i Zečević, Momčilo (ur.) 1988. *Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost*. Beograd: Prosveta.
- Petranović, Branko, Ranko Končar i Radovan Radonjić (ur..) 1985. *Sednice Centralnog komiteta KPJ: 1948–1952*. Beograd: Komunist.
- Petrović, Slavoljub. 2012. *Sećanja i zapisi borca i diplomate*. Beograd: DTA.
- Pirjevec, Jože. 2011. Tito in Kardelj: od „tovarišije” do sovrastva. *ANNALES · Ser. hist. sociol.* 2, 2: 501–508.
- Ranković, Aleksandar. 2001. *Dnevnički zapisi*. Beograd: Jugoslovenska knjiga.
- Repe, Božo (1989): Utrinki iz bližnjega leta 1962. *Teorija in praksa*, 26, 11–12: 1498–1511.
- Ribarič, Miha. 2015. *Spomini: Slovenija – Jugoslavija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rusinow, Dennison. 1978. *The Yugoslav Experiment, 1948–1974*. London: C. Hurst.
- Sekulić, Duško, Massey, Garth i Hodson, Randy. 2006. Ethnic intolerance and ethnic conflict in the dissolution of Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, 29:5, 797–827.

- Sekulić, Duško i Šporer, Željka. 2000. Croatia: Managerial elite circulation or reproduction. U J. Higley i G. Lengyel (ur.): *Elites after State Socialism. Theories and Analyses*: 143–162. Lanham, MA: Rowman.
- Selhanović, Jadranka. 2013. *Mauzolej – partija – crkva*. Arhivski zapisi, 20, 1: 191–220.
- Shoup, Paul. 1992. *Titoism and Nationality*. U: The Disintegration of Yugoslavia. European Studies 5. ur.: Martin Van den Heudel i Jan G. Siccama, 47–67. Amsterdam: Rodopi.
- Tepavac, Mirko. 2012. *Moj drugi svetski rat i mir*. Autobiografski zapisi. Zagreb: Razlog.
- Teschke, Benno. 2003. *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations*. London: Verso.
- Tripalo, Miko. 1990. Hrvatsko proljeće. Zagreb: Globus.
- Wachtel, Andrew. 1998. *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Zečević, Miodrag (ur.) 1998. Početak kraja SFRJ: stenogram i drugi prateći dokumenti proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ održane 14–16. marta 1962. Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Županov, Josip. 1969. *Samoupravljanje i društvena moć*. Zagreb: Naše teme.